אלון הבתרים – האם הוא האלון בעל הגזע הרחב בישראל?

חנן יחיאלי, בי"ס שדה אלון תבור, קיבוץ ניר-דוד hanan.yehiely@gmail.com
הביא לדפוס – **אבי שמידע**
16.8.2018

אלונים עתיקים רבים צומחים בארצנו, יתכן כי העתיק ורחב הגזע מביניהם צומח באתר מקום הבתרים, חלקת עצים קדושה ברכס שיאון (הר-דוב) בחרמון. כבר שנים שכתף שיאון שבהר החרמון אינה נגישה למטיילים ולחובבי הצמחים, זאת מחמת קרבת האזור לגבול והרגישות הביטחונית. ביום שישי 27.7.2018 יצא טיול בהדרכת ירוחם קנטמן, למקום בו לפי המסורת התרחשה ברית בין הבתרים בין אברהם לאלוהים. ברום 1100 מטרים צומח עץ אלון מצוי מרשים בממדיו שאי אפשר להיוותר אדיש למראהו. עץ **אלון מצוי** *Quercus calliprinos* אשר נמדד לאחרונה באתר מקום הבתרים בחרמון, הוא כנראה האלון בעל הגזע הרחב ביותר בישראל ואחד העתיקים מבין עצי האלון. קוטר הגזע שנמדד עולה על 7 מ' ובתוך הגזע חלל גדול שנוצר עקב ריקבון, כאשר עובי החלק הפעיל בהיקפו של הגזע אינו עולה על 30 ס"מ.

זהו האלון הרחב ביותר בקרב עצי האלון בחורשה העתיקה הגדלה בשולי קבר השייח' שבמקום. ייתכן שזהו האלון המצוי העתיק ביותר בארץ. העץ מצוי בצידה המזרחי של חלקת האלונים בצד קבר השייח'.

אלון הבתרים – בעל הגזע הרחב ביותר בישראל? צילם: חנן יחיאלי ©

מדידת הגזע

מדידת הגזע אינה מלאכה פשוטה, שכן צורת חתך הגזע איננה עיגול, ולה בליטות רבות – עדות לענפי המשנה אשר צמחו מהגזע לפנים, אך נרקבו. נוסף על כך, לצורך מדידת הגזע יש להקיפו כך שחתך ההיקף הנמדד יהיה בניצב לכיוון צמיחתו של הגזע ובגובה מטר אחד מעל פני הקרקע. שיפוע הקרקע שנאמד בסמוך לעץ הינו כ- 15 מעלות לכיוון מזרח-מערב. מכך ניתן לחשב כי שיפוע נטיית הגזע ביחס למישור הקרקע הנטוי הינו כ- 60 מעלות לכיוון מערב. על כן מדידת ההיקף נעשתה בזווית של כ- 30 מעלות ביחס למישור הקרקע הנטוי, תוך התחלת המדידה מגובה התחלתי של 1 מטר מעל הקרקע בצידו המערבי של הגזע. היקף הגזע שנמדד הוא בלתי נתפס בגודלו – 703 ס"מ. שבעה מטרים של היקף שווים בקירוב למוטת ידיים של 4 אנשים בוגרים. למיטב ידיעתנו "אלון הבתרים" הינו עץ הבר בעל הגזע הרחב שנמדד עד כה בישראל, וייתכן שגם בסוריה ולבנון.

העצה במרכז הגזע רקובה לחלוטין, כך שאדם יכול להיכנס פנימה. גובה החלל שבגזע כ- 2 מטרים, והוא פתוח לכיוון מזרח ע"י בקע בעובי כ-40 ס"מ. עובי הבקע נכלל בחישוב היקף הגזע. מעל גובה 2 מטרים הגזע הרקוב מתפצל לשני גזעי ענק, אשר נושאים כיום את רוב נוף העלווה. עובי הרקמה החיה מהקליפה החיצונית פנימה, אינו עולה על 30 סנטימטרים.

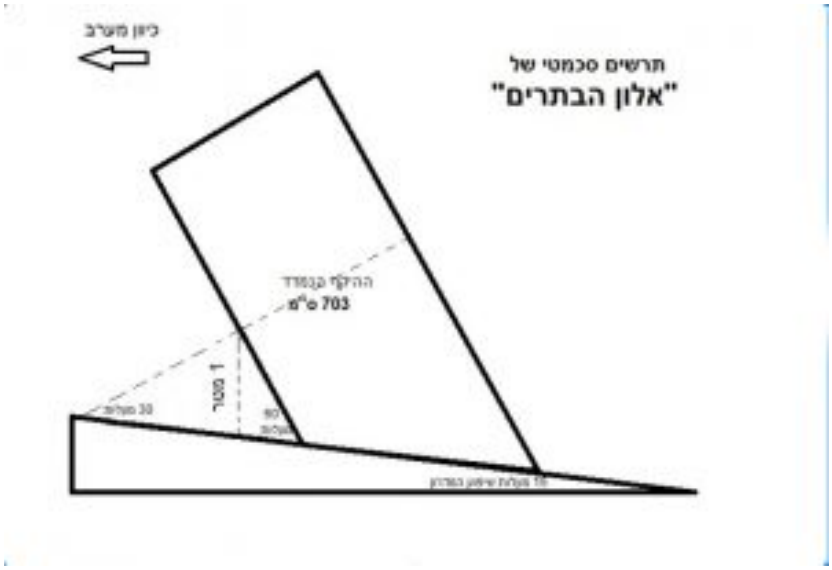

מימין - ההיקף הנמדד נטוי כ-30 מעלות ביחס למישור הקרקע. צילם: חנן יחיאלי ©
משמאל - מבט על גזע האלון מכיוון הבקע, העצה המשנית רקובה לחלוטין. צילם: ירוחם קנטמן ©
להגדלה - לחצו על התמונות

מבנה הגזע

גזע העץ המרכזי, הולך ומאבד מרוחבו במהירות עם העלייה לאורך הגזע: בשני המטרים הראשונים היקפו קטן בהשוואה לגובהו. זאת למרות שפיצול הגזע המשמעותי הראשוני נמצא מעל גובה זה. נתון זה מפתיע, שכן לרוב עובי הגזע אינו נוטה להשתנות בקיצוניות עד הפיצול הראשון. יתרה מזו, בדרך כלל עובי הענפים אינו הולך וקטן במדורג, אלא הענפים בנויים מעין "פרקים פרקים" כאשר בכל נקודת התפצלות פוחת מיידית עובי שני הענפים הצומחים מתוכה. לעובדה שלגזעו של אלון הבתרים היקף משתנה, עשויים להיות כמה הסברים. ראשית, זו כנראה עדות לכך שמהגזע המרכזי יצאו בעבר גזעי משנה נוספים מתחת לנקודת הפיצול הראשית. בולטות לפחות שתי נקודות בעלות עצה חשופה לאורך הגזע והן מצויות בתהליכי ריקבון) עדות לגזעים מרכזיים נוספים אשר צמחו בעבר מהגזע הראשי). יש לשער כי לפנים צמחו גזעים נוספים, אשר לקיומם ניתן למצוא כיום שרידים בדמות בליטות בגזע, וחוסר המשכיות במרקם הקליפה. יתכן והשינוי בעובי הגזע קשור בנטייתו החריפה של העץ. סביר להניח כי נטייתו ביחס לקרקע הייתה תהליך ממושך, וזה ״מתח״ את חלקו התחתון של הגזע, וגרר שינוי בצורתו הסופית. אפשרות שניה להסבר דגם צורת הגזע המוזרה יכול לנבוע מכריתה בעבר הרחוק. אולם מקובל כי בחורשות קדושות ועתיקות אסורה הכריתה.

אלון הבתרים
מימין – מבט לחלל הגזע. צילם: חנן יחיאלי ©
משמאל – העצה נרקבת, והקמביום מסרב לוותר, ממשיך ועוטף. צילום: חנן יחיאלי ©
להגדלה – לחצו על התמונות

במקומות רבים בהם העצה נחשפת, נראים חורים בגזע, צורתם עגולה וקוטרם כ- 1.5–2 ס"מ. פרופ' צבי מנדל חושב כי מדובר בחורי גיחה של ברקנית או יקרונית. נראה כי חיפושיות אלו אינן הגורם הראשוני לריקבון הגזע, שכן חיפושיות אלה מעדיפות לקדוח חורים בקטעי עצה מתים או חלשים.

אומנם נוף העץ מרשים, והוא מגיע לגובה של כ- 9 מטרים, אולם ברור למדי כי אין פרופורציה בין היקף הגזע האדיר, לנוף; כלומר גודל הנוף קטן יחסית לגודל הגזע, דגם המרמז אולי על זקנותו של העץ וחולשת הגזע החלול העומד בפני כליה. בסביבת העץ צומחים אלונים צעירים יותר בעלי גזע צר בהרבה, העולים על הפרט הישיש בגובהם ובהיקף העלווה שלהם. עץ בעל גזע כזה, עשוי פוטנציאלית לשאת נוף עלווה אשר היקפו וגובהו רב בהרבה. תצוין נטייתו החריפה של האלון הנדגם לצד מערב והיעדר כמעט מוחלט של בלוטים, שנכון לחודש יולי, כבר היו צריכים לבלוט היטב.

אלון הבתרים
מימין – חורי גיחה אופייניים על קטעי עצה יבשה. צילם: חנן יחיאלי ©
משמאל – אלון הבתרים במלוא תפארתו, מימין לגזע הראשי נראה גזע מת נוסף, ספק אם מדובר באותו צמח. כיצד צמח הקשיש למימדים שכאלה, כשהוא בתחרות כה עזה עם עץ אחר? צילם: חנן יחיאלי ©

יעקב שקולניק מוסר כי בסקר שערך עבור קק"ל (שקולניק 2008) נמדד **אלון התבור** ליד טייבה במישור החוף אשר היקפו 690 ס"מ. ליד שפרעם גדל **זית אירופי** תרבותי בעל היקף גזע של 800 ס"מ. יתכן ואחד מעצי ה**דולב** ה**מזרחי** הגדלים בנחל בצת הם הרחבים ביותר מבין עצי הבר בישראל. על פי סקר עצים קשישים שערכו שמידע, שמיר ורווק (מידע בע"פ) גדלה באום חאלד בנתניה שקמה שהיקף גזעה 1100 ס"מ.
מערכת "כלנית" תשמח לקבל עוד תצפיות יוצאות דופן אודות העצים הקשישים והקדושים.

על הרכב הצומח באתר מקום הבתרים והצמחים המיוחדים הגדלים בו תתפרסם בכלנית בקרוב כתבה מפורטת.

ספרות:

שקולניק י 2008 101 עצים מופלאים. עם עובד.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: יחיאלי ח 2018 אלון הבתרים – האם הוא האלון בעל הגזע הרחב בישראל? חדשות בוטניות, כתב-עת "כלנית" מספר 5.
https://www.kalanit.org.il/alon-habtarim